

CENTRALA KUNSKAPER:

STRUKTURER & MAKT

VAD ÄR ETT SAMHÄLLE?

Under lite mer än 5000 år har mänskligheten gått från att ha levt som jägare och samlare till att odla sin egen mat, bygga upp gigantiska städer, uppfinna ett skriftspråk, skapa ekonomiska system med detaljerad **arbetsdelning** och knyta oss samman med nya transportslag och kommunikationsteknologier. Detta har lett till att vi är långt mer än bara ovanligt intelligenta djur – vi är delar av ett komplext system av språk, ekonomi och juridik och delar av en kultur som innefattar miljarder människor. De påverkar oss och vi påverkar dem, ibland utan att vi förstår hur. Det centrala syftet i Samhällskunskap är att försöka förstå hur allt detta hänger ihop.

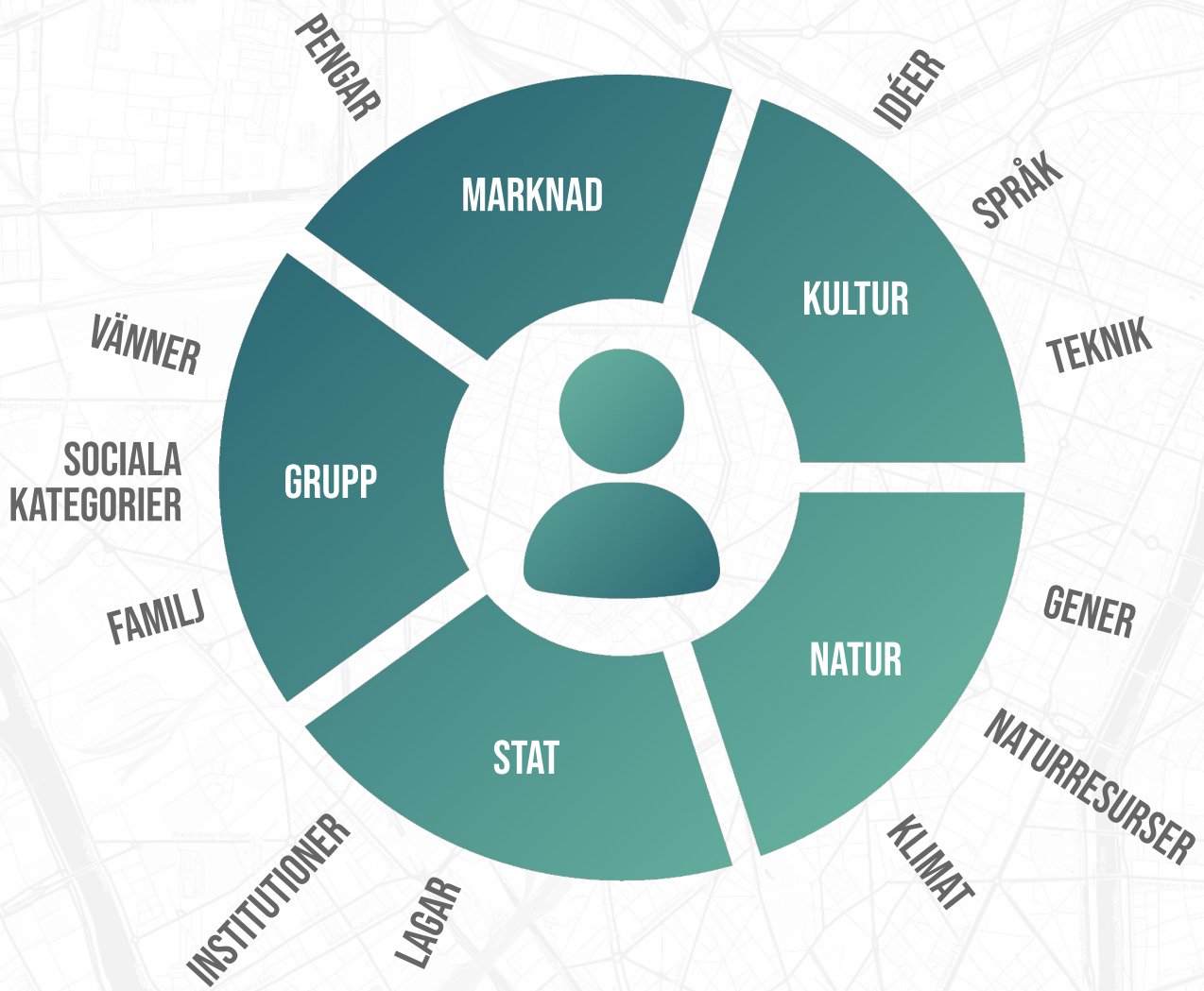
Vi påverkas av andra individer, organisationer och företag – **aktörer**. Vissa av dem har mer makt att påverka oss, andra mindre. Vi påverkas också av synliga och osynliga **strukturer**: hur ekonomin fungerar, det politiska systemet, tekniken, kulturen vi lever i och mycket annat.

STRUKTURER & AKTÖRER

När du tar dig till skolan på morgonen rör du dig inte fritt. Om du går är du beroende av trottoarer och gångvägar som någon byggt, och det finns vägar som du inte kan eller får ta. Om du istället tar bussen sitter du i en komplicerad maskin konstruerad av delar från hela världen, åker genom ett trafiksystem reglerat i mängder av lagar och betalar biljetten via ett avancerat betalsystem. Allt detta är exempel på materiella strukturer.

Materiella strukturer är de fysiska, juridiska och ekonomiska system som påverkar vad du som aktör kan göra. Man kan säga att strukturerna har **makt**. Ekonomin är en av de mest påtagliga maktstrukturerna, där tillgång till **kapital** och resurser avgör möjligheten att påverka samhällsutvecklingen. De aktörer som

INDIVIDEN & STRUKTURERNA

kontrollerar ekonomiska resurser – företag, banker och investerare – har stor makt över arbetsmarknaden, bostadsmarknaden och produktionen av varor och tjänster. Samtidigt lever ekonomin också sitt eget liv och såväl företag som politiker och konsumenter tvingas anpassa sig till detta ekonomiska system.

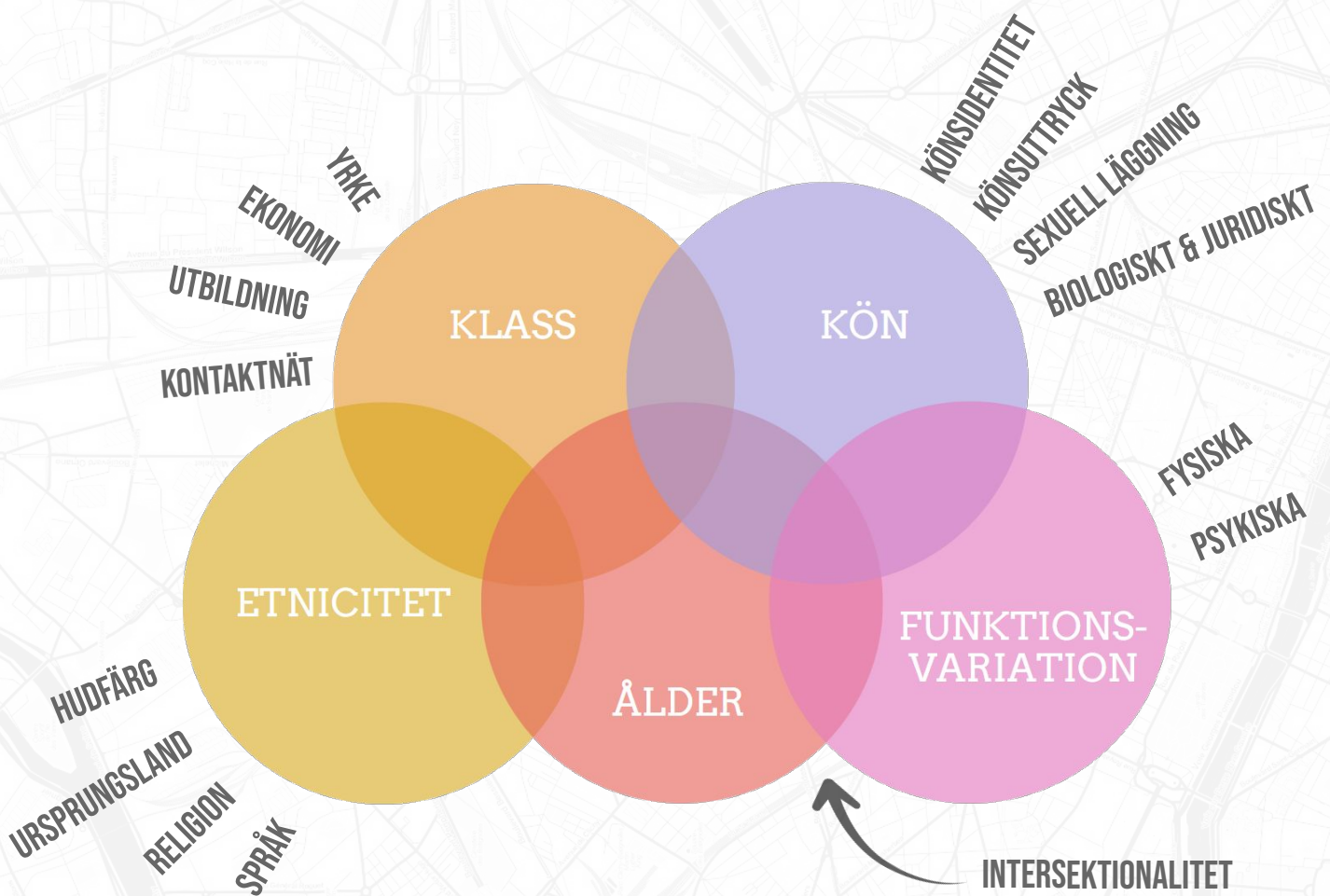
Lagar och politiska beslut är en annan lika påtaglig maktstruktur som påverkar oss i vardagen. Lagarna stiftas av de politiker vi röstar fram, men blir sen en fast struktur som måste följas av såväl företag som individer.

Teknologiska framsteg har också skapat nya maktstrukturer. Digitalisering och **automatisering** påverkar **arbetsmarknaden** och gjort att många arbetstillfällen försvunnit och andra skapats. Internetplattformar som Google, Facebook och Amazon har skapat nya former av informationskontroll och datahantering. De som kontrollerar dessa plattformar har makt över vad vi ser, vad vi köper och hur vi kommunicerar.

Slutligen kan vi förstås inte glömma bort att naturen är en egen struktur som påverkar oss djupt. Vår naturliga omgivning påverkar vad vi kan göra, om landet vi bor i är rikt eller fattigt, och miljön sätter gränser för hur mycket vi kan utnyttja den utan negativa konsekvenser. I grund och botten är vi naturligtvis också själva en del av naturen. Vi är biologiska varelser som formas av våra gener och reagerar fysiskt och psykiskt på vår omgivning vare sig vi vill det eller ej. Det som gör oss människor unika är dock det faktum att vi inte bara är biologi utan att den mänskliga kulturen som vi lever i formar oss på nya och oväntade sätt.

Utöver de materiella strukturerna finns också **idébaserade strukturer** som påverkar oss. **Normer**, värderingar och **ideologier** är exempel på sådana osynliga men kraftfulla strukturer. En typ av idébaserad maktstruktur är de sociala kategorier som vi alla tillhör. **Sociala kategorier** är grupperingar av människor utifrån olika egenskaper och identiteter som påverkar deras position och möjligheter i samhället. **Klass**, **kön** och **etnicitet** är tre av de mest centrala sociala kategorierna som påverkar människors livsvillkor, möjligheter och makt i samhället. Dessa kategorier skapas och

SOCIALA KATEGORIER

upprätthålls genom både sociala normer och materiella strukturer, och de samverkar ofta med andra faktorer såsom ekonomi, teknologi och biologi. Våra sociala kategorier kan påverka våra uppväxtförhållanden och chans att få en bra utbildning och i längden vår ekonomi, vår fysiska och psykiska hälsa och såklart hur vi bemöts av andra människor.

Sociala kategorier som klass, kön och etnicitet samverkar också på komplexa sätt, något som kallas **intersektionalitet**. En svart kvinna från medelklassen och en vit man från arbetarklassen har troligen båda mött fördomar och begränsande strukturer i sina liv, men på väldigt olika sätt. Utöver dessa tre kategorier finns även andra sociala kategorier som ålder och **funktionsvariationer** som också påverkar hur vi bemöts och vilka livschanser vi har. Att analysera hur dessa kategorier blandas och samverkar hjälper oss att förstå hur makt och ojämlikhet skapas och upprätthålls i samhället.

Samtidigt som strukturerna styr oss uppfattar vi oss själva som enskilda människor som åtminstone delvis kan välja hur vi agerar. Vi är **aktörer**, och som aktörer har vi också viss makt. Vissa har **formell makt** – lagligt stöd att bestämma över andra människor genom exempelvis en politisk eller ekonomisk position i samhället. Vi har dock alla någon form av **informell makt**. Vi kan påverka andra genom våra ord och handlingar. Vissa aktörer har mer informell makt, såsom kända personer med mycket status. Vi lyssnar mer på dem, samtidigt som denna maktbalans snabbt kan ändras om något gör att vi inte längre litar på dem.

Aktörer med makt måste alltid förhålla sig till strukturen – man kan säga att strukturen är det som ger dem makt – samtidigt som dessa strukturer kan förändras genom aktörernas handlingar. Ett tydligt exempel är kampen för **jämställdhet** mellan män och kvinnor. Människors agerande i vardagen tillsammans med aktivisters och politikernas kampanjer har lett till nya lagar och nya normer har bidragit till att omfördela makt i samhället. Vi formas av dessa lagar och normer, men kan som aktörer också förändra strukturen.

POLITIKER TJÄNSTEMÄN FÖRETAG

FORMELL
MAKT

TVINGANDE

EKONOMI LAGAR NATUR TEKNIK

MATERIELLA
STRUKTURER

MAKT

AKTÖRER

— STRUKTURER

INFORMELL
MAKT

INFLYTANDE

IDÉ-
STRUKTURER

STATUS MEDIA REKLAM

NORMER IDEOLOGIER DISKURSER

MAKT

Hur kan man förstå hur aktörer och strukturer utövar makt eller påverkar samhället? En grundläggande uppdelning som nämnts ovan är mellan formell och informell makt. **Formell makt** – eller makt som tvång – innebär att en aktör eller struktur kan tvinga någon att agera mot sin vilja, ofta genom hot eller våld. Statens **våldsmonopol** och rättssystemet är exempel på detta, men även det ekonomiska tvånget att arbeta för att få en lön. **Informell makt** – eller makt som påverkan – handlar istället om att forma människors uppfattningar, normer och beteenden, ofta genom språk, ideologi eller media. Denna form av informell makt är ofta subtil och mindre synlig, men kan vara minst lika kraftfull. Vi känner oss inte tvingade, men trots det påverkas vi att agera eller tycka likadant som miljoner andra människor.

Formell makt utgår från **institutioner** och lagstiftning och definieras ofta genom juridiska och politiska ramar. **Staten** är en av de mest framträdande aktörerna med formell makt, då den genom **lagstiftning, rättsväsende** och **myndigheter** kan reglera samhället. Riksdagen, regeringen och domstolarna utövar makt genom lagstiftning och beslut som påverkar medborgarnas liv. Staten kan också använda tvångsmakt genom polis och militär för att upprätthålla lag och ordning.

Andra formella maktaktörer inkluderar internationella organisationer såsom **FN, EU** och **Världsbanken**, som genom avtal och ekonomiska resurser kan påverka nationella beslut. **Multinationella företag** har också en formell maktställning, då de kan påverka arbetsmarknaden och ekonomin genom **investeringar** och **handelsavtal**.

Förutom den formella makten finns det också informella maktstrukturer som påverkar samhället på mer subtila sätt. Medier spelar en avgörande roll i att forma den allmänna opinionen och

kan påverka vilka frågor som får politiskt genomslag. Journalister, **opinionsbildare** och influencers har i dagens digitaliserade samhälle fått en allt starkare position att påverka vad som uppfattas som viktigt och legitimt.

Lobbygrupper och **intresseorganisationer** är ytterligare exempel på aktörer med informell makt. De representerar olika intressen – allt från **näringslivet** och **fackföreningar** till **miljöorganisationer** och **människorättsgrupper** – och försöker påverka beslutsfattare genom argument, ekonomiska bidrag och nätverkande. Mer löst organiserade sociala rörelser har också visat sig ha en betydande informell makt genom att mobilisera människor och skapa förändring genom protester och kampanjer.

IDEOLOGIER

En ideologi är ett sätt att se på världen. Ideologier inkluderar ofta både en tanke om hur världen och människor fungerar och i förlängningen en idé om hur ett bra samhälle ser ut. Den som tror att människor är hjälpsamma och intelligenta kommer att förespråka ett annat typ av samhälle än den som tror att människor är egoistiska och lättlurade.

Olika ideologier har därmed olika syn på makt och strukturer i samhället. En central skiljelinje går mellan **vänster och höger**, där vänstern generellt betonar vikten av ekonomisk **jämlikhet** och behovet av att omfördela makt och pengar genom statliga ingripanden, medan högern betonar individens ekonomiska frihet och **marknadens** roll.

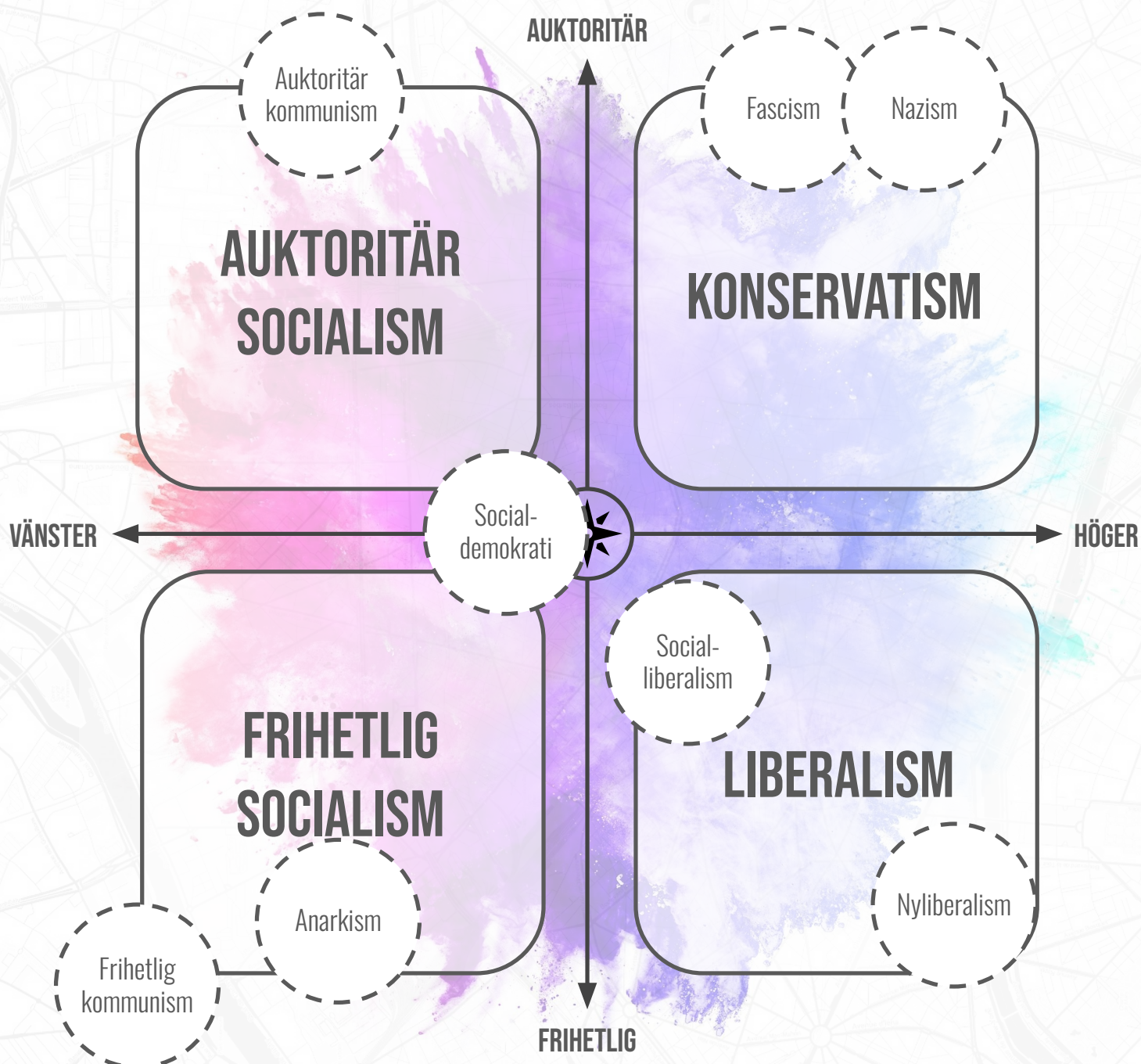
En annan skiljelinje går mellan **frihetliga och auktoritära** perspektiv, där frihetliga ideologier förespråkar minimal statlig kontroll och individuella friheter och rättigheter, medan auktoritära ideologier värnar traditionella **hierarkier** och stabilitet.

Den politiska kompassen är ett verktyg för att förstå ideologier utifrån två dimensioner: den ekonomiska axeln (vänster-höger) och den kulturella axeln (auktoritär-frihetlig). De tre stora ideologierna – konservatism, liberalism och socialism – kan placeras på denna kompass utifrån deras syn på ekonomi och individens frihet.

Konservatismen betonar tradition, stabilitet och hierarki.

Ekonomiskt är den högerorienterad eftersom den förespråkar en fri marknad, privat ägande och begränsad statlig inblandning i ekonomin. Samtidigt tenderar konservatismen att vara auktoritär eftersom den betonar lag och ordning, nationell identitet, religiösa värderingar och en stark stat för att upprätthålla samhällsnormer. Klassisk konservatism ser staten som en garant för moral och

Tio IDEOLOGIER

ordning, och vissa former av konservatism stödjer även auktoritära lösningar för att motverka samhällsförändringar som hotar traditionella värden.

Liberalismen förespråkar individuell frihet, marknadsekonomi och begränsad statlig makt. På den ekonomiska skalan placeras liberalismen till höger eftersom den betonar marknader, fri konkurrens och privat ägande. Däremot är liberalismen frihetlig snarare än auktoritär, eftersom den värnar om individens rättigheter, yttrandefrihet, demokrati och personligt självbestämmande. Klassisk liberalism och **nyliberalism** motsätter sig statlig kontroll både i ekonomin och i individens privatliv, medan **socialliberalism** kan förespråka viss statlig reglering för att garantera jämlika möjligheter.

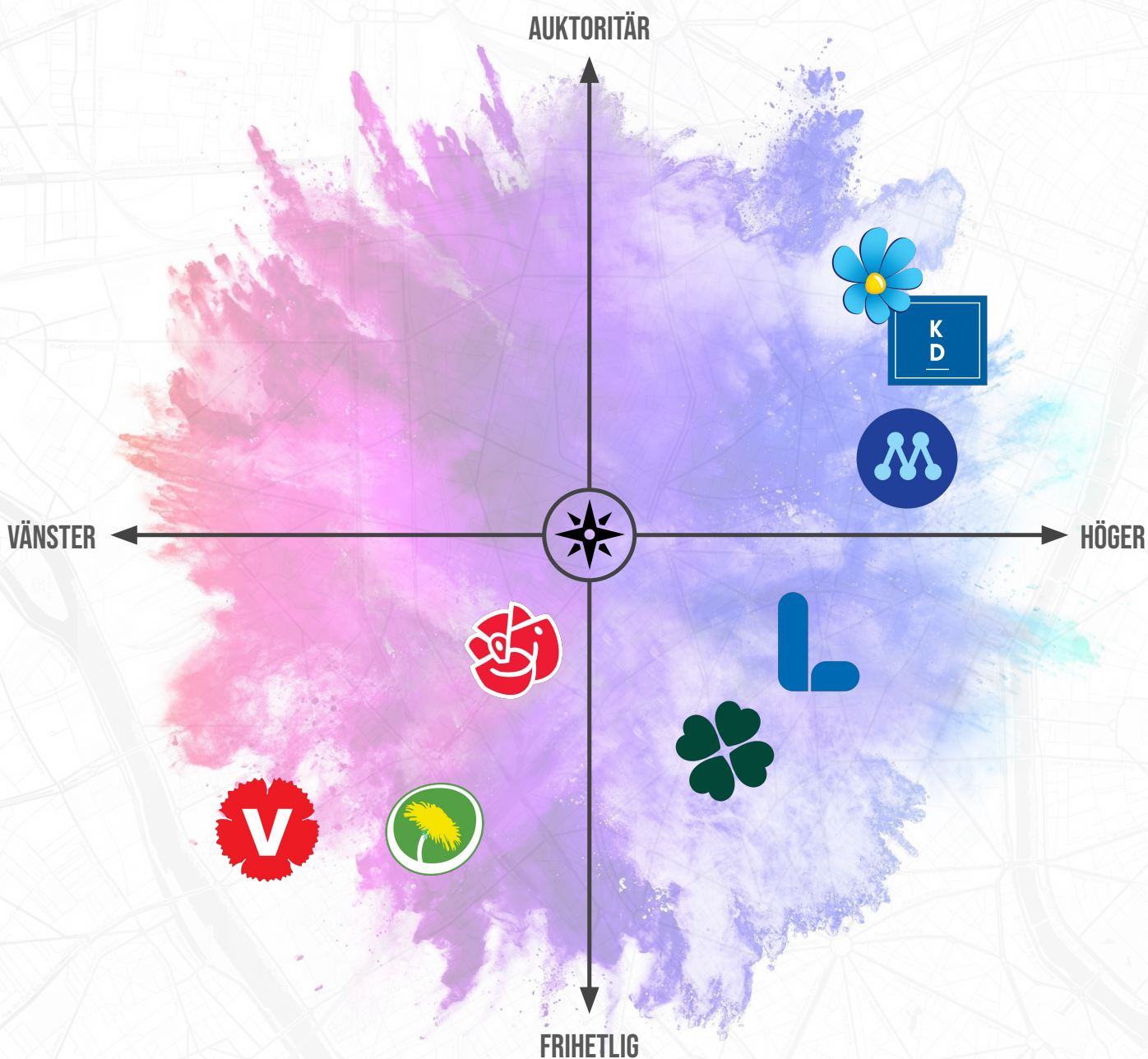
Socialismen placeras till vänster eftersom den förespråkar ekonomisk jämlikhet. Inom socialism finns dock både auktoritära och frihetliga riktningar.

Auktoritär socialism och **auktoritär kommunism** förespråkar en stark stat som kontrollerar ekonomin och ofta begränsar politiska och individuella friheter för att uppnå jämlikhet. Dessa system har ofta centraliserad makt och enpartistyre. Det auktoritära styret motiveras ofta med att det är nödvändigt för att motverka gamla maktstrukturer och försvara det kommunistiska samhället mot inre och yttre fiender. Slutmålet sägs ofta vara ett mer demokratiskt och jämlikt samhälle, men i praktiken blir metoderna ändå mycket lika den auktoritära högerens.

Frihetlig socialism och **anarkism** betonar istället **decentralisering**, **direkt demokrati** och **kollektivt ägande** utan en stark stat. Den motsätter sig både ekonomisk ojämlikhet och auktoritärt styre. **Frihetlig kommunism** går längre och tänker sig att människor kan samarbeta helt frivilligt utan fasta organisationer eller ekonomiska intressen, likt vissa tidiga förhistoriska samhällen. Utmaningen för denna ideologi är naturligtvis att det är lättare att samarbeta med några hundra personer än med flera miljoner eller miljarder andra.

De svenska riksdagspartierna & DEN POLITISKA KOMPASSEN

Partiernas egna uppskattningar av var de passar in i den politiska kompassen. Uppskattningarna tål att ifrågasättas men är en bra utgångspunkt för diskussion.

Socialdemokrati som ideologi har spelat en central roll i Sveriges historia. Ursprungligen är den en ideologi som vill införa socialism långsamt och med demokratiska medel. Idag hittas socialdemokratin svagt till vänster om mitten i den politiska kompassen.

Genom att placera dessa ideologier på den politiska kompassen kan vi förstå deras skillnader mer nyanserat. Konservatismen är höger och auktoritär eftersom den vill bevara traditioner och upprätthålla ordning. Liberalismen är höger och frihetlig eftersom den förespråkar en fri marknad och individuell autonomi. Socialismen är vänster men varierar mellan auktoritära och frihetliga versioner beroende på synen på statens roll i samhället.